

Artur Popek

Postawa twórcza i możliwości samorealizacji

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 5, 35-48

1991

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Artur Popiek

POSTAWA TWÓRCZA I MOŻLIWOŚCI SAMOREALIZACJI

Wstęp

W psychologii przez długi czas powszechnym uznaniem cieszyła się teoria, według której podstawowym dążeniem człowieka była redukcja napięcia i osiągnięcie stanu spokoju. Teoria ta przechodzi dziś wyraźny kryzys. Człowieka nie zadowala stagnacja po osiągnięciu celu, przeciwnie - stan spokoju zbyt rozciągnięty w czasie wydaje się być regresem. Możliwie pełny rozwój wszelkich wrodzonych uzdolnień, potencji staje się istotnym aspektem prawidłowego funkcjonowania. Człowiek jest zawsze w większym lub mniejszym stopniu kreatorem własnej osobowości. Można więc mówić o autokreacji, a szerzej - o samorealizacji. Pojęcie to wprowadzone przez neurochirurga K. Goldsteina [1939] nie doczekało się jednolitej i całościowej koncepcji. Jeszcze więcej rozbieżności powstaje przy analizie zależności między samorealizacją a postawą twórczą. W niniejszym teoretycznym opracowaniu postaram się uściślić pojęcie samorealizacji, postawy twórczej, a także zaproponować model zależności między omawianymi pojęciami.

Przyjęta przeze mnie koncepcja natury ludzkiej odpowiada założeniom psychologii humanistycznej. Ze względu na konieczność uściślenia hipotez i poglądów korzystam także z teorii psychologii poznawczej. Opieram się na założeniu, że oba prądy nie stoją do siebie w opozycji, lecz nawzajem uzupełniają zewnętrzne i wewnętrzne spojrzenie na naturę ludzką.

Samorealizacja - struktura pojęcia

Zestawienie 27 najbardziej reprezentatywnych stanowisk pozwoliło mi na

wyłowienie najistotniejszych cech samorealizacji i na zbudowanie dwupoziomowego modelu struktury tego pojęcia. Jego związek z terminami pokrewnymi, bliskoznacznymi bądź równoważnymi wygląda następująco:

1. Podstawowym warunkiem samorealizacji jest zdrowie psychiczne, jest ono także niezbędnym czynnikiem ukształtowania osobowości dojrzałej.

2. Osobowość dojrzała jest w stanie generować pewne właściwości wpływające na ukierunkowanie i skuteczność działań, co może być określane mianem efektywności psychologicznej (zapewnia to wszechstronny rozwój jednostki).

3. Efektem współdziałania tych właściwości jest samorealizacja, która wpływa wtórnie na poziom zdrowia psychicznego, dojrzałości osobowości i efektywności psychologicznej.

Reasumując, samorealizacja to dynamiczny proces polegający na optymalnym wykorzystaniu swoich możliwości, wraz z przekroczeniem barier zadatków genetycznych i wrodzonych, oparty na następujących czynnikach: integracja osobowości, twórczość subiektywna, prawidłowa percepcja rzeczywistości, wysoki poziom kontaktów społecznych, motywacja zadaniowa.

Czynnik: **integracja osobowości** podkreślany był przez wielu autorów rozważających problem samorealizacji, bądź pokrewny. Należą do nich: Z. Freud [1970], K. Jung, O. Rank [Jankowski 1978], M. Jahoda [1958], G.W. Allport [1963], F. Barron [1963], L. Wright [1971], J. Seeman [1959], A.H. Maslow [1954], C.R. Rogers [1963], E. Fromm [1970], R.W. White [1959], L.S. Levine, R.E. Kantor [1962], E.L. Shostrom [1972], W. Łukaszewski [1984], K. Dąbrowski [1984], G. Davis [Buckmaster, Davis 1985].

W wyniku analizy logicznej czynnik integracja osobowości rozbiłem na następujące subczynniki - czynniki II stopnia: autonomia, kontrola wewnętrzna, samoakceptacja, samodoskonalenie, duża dynamika i głębia przeżywania.

Czynnik: **twórczość subiektywna** wyróżnili następujący autorzy: O. Rank, W. Blatz [Jankowski 1978], L. Wright [1971], L. Saul [1960], A.H. Maslow [1954], C.R. Rogers [1963], E. Fromm [1970], R.W. White [1959], L.S. Levine, R.E. Kantor [1962], E.L. Shostrom [1972], T. Tomaszewski [1976], W. Łukaszewski [1984], K. Obuchowski [1985], T. Witkowski [1977], M. Widerszal-Bazyl [1979]. W zakres czynnika twórczość subiektywna wchodzi autokreacja, zdolność wytwarzania subiektywnych pomysłów, gotowość przewycięzania nowych problemów, zdolność do godzenia i przewycięzania dychotomii.

Czynnik: **prawidłowa percepcja rzeczywistości** podkreślili następujący autorzy: K. Jung [Jankowski 1978], M. Jahoda [1958], G.W. Allport [1963],

F. Barron [1963], L. Wright [1971], L. Saul [1960], A.H. Maslow [1954], C.R. Rogers [1963], E. Fromm [1970], R.W. White [1959], L.S. Levine, R.E. Kantor [1962], E.L. Shostrom [1972], T. Tomaszewski [1976], W. Łukaszewski [1984], T. Witkowski [1977], E. Davis, [Buckmaster, Davis 1985]. W skład tego czynnika wchodzi: percepcja otoczenia, sytuacji społecznych, percepcja siebie, percepcja relacji ja-świat, silna potrzeba zrozumienia i doświadczania świata.

Czynnik: **poziom kontaktów społecznych** wymieniali następujący autorzy: Z. Freud, A. Adler, J. Ruesch [Jankowski 1978], M. Jahoda [1958], G.W. Allport [1963], F. Barron [1963], J. Seeman [1959], L. Saul [1960], A.H. Maslow [1954], E. Fromm [1970], L.S. Levine, R.E. Kantor [1962], E.L. Shostrom [1972], T. Tomaszewski [1976], W. Łukaszewski [1984], K. Obuchowski [1985], K. Dąbrowski [1984], T. Witkowski [1977], M. Widerszal-Bazyl [1979], J. Mahoney, J. Hartnett [1973], G. Davis [Buckmaster, Davis 1985]. Czynnikiem: poziom kontaktów społecznych zawiera takie subczynniki, jak uczestnictwo w życiu innych - empatia, dopuszczanie innych do udziału we własnym życiu, włączanie wyników własnej działalności do dorobku ogólnoludzkiego, poczucie odpowiedzialności za własne działania i ich skutki.

Czynnik: **motywacja zadaniowa** podkreślali następujący autorzy: K. Jung [Jankowski 1978], M. Jahoda [1958], G.W. Allport [1963], F. Barron [1963], L. Wright [1971], A.H. Maslow [1954], C.R. Rogers [1963], E. Fromm [1970], R.W. White [1959], L.S. Levine, R.E. Kantor [1962], E.L. Shostrom [1972], G. Davis [Buckmaster, Davis 1985], K. Obuchowski [1985], T. Witkowski [1977], M. Widerszal-Bazyl [1979]. Czynnikiem ten składa się z następujących subczynników: koncentracja na zadaniach, zdolność do wytyczania dalekosiężnych celów swojej działalności, zdolność do odraczania gratyfikacji, duża perspektywa czasowa, prawidłowa lokalizacja siebie w czasie.

Postawa twórcza

Przyjęcie postawy twórczej jako dalszego tematu rozważań spowodowało konieczność prześledzenia literatury dotyczącej pojęcia postawy. Ostatecznie przyjąłem strukturalną, trójzferową koncepcję postawy M. Smitha [1974]. Za S. Miką [1981] podaję jej definicję: **postawa** „jest to względnie trwałe struktura (lub dyspozycja do pojawienia się takiej struktury) procesów poznawczych, emocjonalnych i tendencji zachowań, w której wyraża się określo-

ny stosunek wobec danego przedmiotu". Należy podkreślić, że również wielu innych autorów przyjęło tę definicję postawy, np. S. Nowak [1973], M. Marody [1976], T. Mądrzycki [1974], R. Stillwell, C. Spencer [1973].

Przegląd literatury dotyczącej twórczości potwierdził opinię o istnieniu wielu niejasności i rozbieżności zarówno jeśli chodzi o twórczość traktowaną wąsko - elitarnie - jako aktywność artystów, jak i o rozumianą szeroko jako właściwość każdego człowieka, przyjmującą różne wartości. We współczesnej literaturze przedmiotu problem twórczości analizowany jest głównie ze względu na dzieło (jego cechy, kryteria), proces (przebieg, etapy), zewnętrzne warunki (wychowanie, nauczanie, cywilizacja, twórczość kolektywna) oraz osobowość ludzi twórczych (wybitna inteligencja, talent, uzdolnienia specjalne, umiejętność wykorzystania potencjalnych możliwości, zdrowie psychiczne, postawa wobec rzeczywistości). Liczne analizy teoretyczne mające na celu wyłonienie cech osobowości charakterystycznych dla jednostek twórczych były poparte badaniami empirycznymi. Ostarzczają one w wielu przypadkach informacji wzajemnie sprzecznych, a nawet niespójnych wewnętrznie. Wynika to przede wszystkim z dużych rozbieżności definicyjnych, np. zakres pojęcia twórczość, osobowość twórcza itp., niedoskonałości narzędzi badawczych, a także dość dowolnego zawężania bądź poszerzania populacji osób badanych.

Pod koniec lat pięćdziesiątych zaczęto dostrzegać konieczność szerszego zajęcia się problemem twórczości. Zauważono, że procesy intelektualne, uzdolnienia specjalne są jedynie warunkiem koniecznym, a nie wystarczającym do zaistnienia twórczości. Zrodziła się więc potrzeba włączania tych uzdolnień w szersze tło emocjonalno-motywacyjne. A.H. Maslow [1962, 1983] twierdził, że twórczość jest działaniem człowieka jako całości i zaproponował przyjęcie terminu postawy twórczej, celem ujęcia owej całości uzdolnień. Podobne stanowisko zaprezentował E. Fromm [1959]. Według niego postawa twórcza jest umiejętnością widzenia, rozumienia, reagowania, dziwienia się, stawiania sobie pytań i angażowania się w działanie. Warunkiem zaistnienia postawy twórczej jest umiejętność przeżycia siebie jako podmiotu kreatywności, który potrafi przekroczyć granice własnej osobowości w relacjach do innych ludzi i do rzeczy. Podkreślił znaczenie akceptacji sprzeczności i konfliktów, niosących przeciwstawne wartości i zdarzenia. Wielu autorów skupiało się nad konstrukcją charakterystycznych cech, typów, kryteriów postawy twórczej. Przykładowo zaprezentuję kryteria proponowane przez J.P. Guilforda i V. Lowenfelda [zob. Dobrołowicz 1982]. Są to:

1. Wrażliwość na problemy wyrażająca się w dostrzeganiu braków, tego co niezwykle, odkrywaniu potrzeb i niedostatków zarówno w rzeczach, jak i u ludzi.
2. Zdolność do pozostawania w stanie gotowości, wyrażająca się w otwartości i płynności myśli.
3. Plastyczność, czyli możliwość szybkiego przystosowania się do nowych sytuacji, skuteczność reagowania na zmiany.
4. Oryginalność.
5. Zdolność do przeobrażania i do nowych oznaczeń.
6. Zdolność do analizy, czyli wyodrębniania szczegółów.
7. Zdolność do syntetyzowania, czyli tworzenia nowych całości z elementów.
8. Organizacja koherentna, dzięki której człowiek zdolny jest do harmonizowania swych myśli, wrażliwości i zdolności spostrzegania z własną osobowością.

W polskiej literaturze problemem postawy twórczej zajęli się m.in.: Z. Pietrasiński, M. Gołaszewska, M. Malicka i S. Popek. Z. Pietrasiński wyróżnia trzy typy postaw ludzi wobec innowacji: postawę zachowawczą, recepcyjną i pionierską. Postawa pionierska jest tożsama z postawą twórczą [Dobrołowicz 1982]. M. Malicka [1982] podkreśla emocjonalno-motoryczne funkcje postawy twórczej. Podobnie M. Gołaszewska [1986] eksponuje funkcje emocjonalno-motywacyjne, wprowadzając rozgraniczenie na osobowość podstawową i twórczą. Osobowości te mogą się znacznie od siebie różnić. S. Popek [1983] wysuwa wniosek, że postawa twórcza ma charakter trójzferowy. Można więc przyjąć następującą jej definicję: „jest to ukształtowana (genetycznie i poprzez indywidualne doświadczenie) właściwość poznawcza i charakterologiczna, wykazująca tendencję, nastawienie lub gotowość do przekształcania świata rzeczy, zjawisk, a także własnej osobowości. Jest to więc aktywny stosunek człowieka do świata i życia, wyrażający się potrzebą poznawania, przeżywania i świadomego (co do celu, a nie procesu) przetwarzania zastanej rzeczywistości i własnego »ja«". W tym ujęciu postawa twórcza została przyjęta do dalszych rozważań.

Samorealizacja i postawa twórcza - przegląd koncepcji (prezentacja dotychczasowych poglądów)

Starożytni nie rozporządzali ogólnym pojęciem przydatnym dla różnych dziedzin działalności twórczej, brak było też jednorodnego stanowiska co do istoty działań twórczych. Zdaniem Platona możliwość tworzenia dana przez tzw. duchowe natchnienie była obok zwykłego obłąkania chorobą psychiczną [Gołaszewska 1986]. Arystoteles zwracał uwagę na to, że ludzie wybitni przejawiają w swoim zachowaniu symptomy choroby umysłowej [Hornowski 1985]. W Renesansie nastąpiło znaczne wywyższenie rangi artysty - przeświadczenie o jego wyjątkowości. L. da Vinci [1930] uważał umysł twórcy za podobny umysłowi boskiemu. Dwoiste traktowanie osobowości artystów - wychodzącej poza normę bądź to w kierunku patologii, bądź w kierunku doskonałości - utrzymywało się przez cały okres dziejów i jest dostrzegane również dziś.

W drugiej połowie XIX w. dzieło C. Lombroso [1864] zapoczątkowało naukowy nurt psychopatologicznego traktowania twórczości. O korzystnym wpływie zaburzeń psychicznych na twórczość, bądź o ich współwystępowaniu mówili W.L. Babcock [1895], A.C. Jacobson [1909], E. Kretschmer [1934], W. Lange-Eichbaum [1928]. Ze współczesnych teorię psychopatologicznego podłoża twórczości wysnuł W.R. Bett [1952] i K. Dąbrowski [1984]. B. Hornowski [1985] poddał krytyce teorie psychopatologiczne i wysunął następujące uwagi:

1. Badania oparte były często na dowolnie dobieranych przypadkach.
2. Wielu twórców wykazywało złe przystosowanie do środowiska i społeczeństwa, które składało się przede wszystkim z przeciętnych ludzi o ograniczonych potrzebach; niewłaściwe przystosowanie może być skutkiem, a nie przyczyną zachowania się ludzi wybitnie uzdolnionych.
3. Dość często geniusze traktowani są przez ludzi przeciętnych jako chorzy, ujawniający takie lub inne zaburzenia, zanim społeczeństwo nie uzna ich działalności i efektów pracy za twórcze.
4. Treść samego pojęcia „geniusz” była rozmaicie rozumiana w różnych okresach historycznych; co przyczyniło się do tworzenia różnorodnych koncepcji twórczości.

Przedstawiciele koncepcji psychoanalitycznych zwracają uwagę na procesy emocjonalno-motywacyjne. Według Z. Freuda źródłem motywacji twórczej są konflikty między id a superego. Twórcę od neurotyka różni jedynie sposób rozwiązania tej sprzeczności. Tworzenie jest świadectwem wygranej walki z siłami destruktywnymi, działa jako jeden z najskuteczniejszych mechanizmów

obronnych - sublimacja [Siniugina 1985]. Koncepcja Z. Freuda rozwijana była przez prawie wszystkich jego następców. Sens myśli nie został zmieniony. Twórczość niewątpliwie pełni funkcję psychoterapeutyczną. Zaburzenia psychiczne są dla niej szkodliwe. K. Horney [1976] stwierdziła, że jeżeli artysta-neurotyk tworzy, to nie dlatego, że jest neurotykiem, ale mimo tego. Koncepcje psychoanalityczne i neopsychoanalityczne stoją w opozycji do psychopatologicznych. Twórczość może wyrastać z zaburzenia i konfliktu, ale prowadzi do rozwoju i równowagi.

Koncepcje poznawcze wyrastające z tradycji behawioryzmu oraz informacyjnego podejścia do człowieka kładą nacisk na przedmiotową stronę twórczości, rozważając ją w kategoriach rozwiązywania problemów. Niemniej jednak spotyka się opinie psychologów poznawczych świadczące o pozytywnych aspektach twórczości dla samorealizacji człowieka. Na przykład N.D. Hirsch [1931] inteligencję twórczą uważa za najwyższą formę funkcjonowania inteligencji. J. Trzebiński [1978] przychylił się do koncepcji, że podmiot tworzący jest sprawnie funkcjonującą w relacji z otoczeniem i własnym wnętrzem jednostką. Motywacja twórcza traktowana jest jako siła negatywna, redukcyjna, a poprzez twórczość podmiot wraca do optymalnego stanu równowagi. Natomiast T. Żuk [1986] twierdzi, że motywacja twórcza ma charakter pozytywny. Twórca jako podmiot zachowań nietwórczych może funkcjonować na zasadzie ujemnych sprzężeń, gdyż twórczość jest u niego możliwa, a nie konieczna, i może współwystępować z odtwórczością. Psychologowie poznawczy są zgodni co do tego, że podmiot tworzący wychodzi poza normę w sensie pozytywnym, ma nadprzeciętne zdolności (głównie dotyczące sfery poznawczej).

Zależność pomiędzy samorealizacją a twórczością stanowi przedmiot dość wnikliwych analiz psychologów humanistycznych. A.H. Maslow [1983] twierdzi, że koncepcja twórczości i zdrowej w pełni samorealizującej się jednostki wydają się zbliżać do siebie, i że być może okazały się tym samym. Według niego kształcenie przez sztukę dostarcza dobrych ludzi i może stać się sposobem kształcenia wszelkich dziedzin. Postawę twórczą A.H. Maslow [1962] rozumie bardzo szeroko, jako cechę daną wszystkim ludziom w różnym stopniu, niekoniecznie związaną z powstawaniem wytworów. Przyznaje on, że niektórzy najbardziej utalentowani twórcy nie byli zdrowi psychicznie. Podobne stanowisko reprezentował C.R. Rogers. Jego model osób w pełni funkcjonujących jest zbliżony z modelem osób samorealizujących się A.H. Masłowa. Rozwój i dojrzewanie są związane z fazą inspiracyjną twórczości [Paszkievicz 1983].

Prowadzono także badania empiryczne nad związkiem twórczości z samo-

realizacją. Pierwszych prób ujęcia empirycznej weryfikacji związku między tymi zmiennymi podjęli się V.J. Damm [1970] i R.R. Knapp [1970]. Wyniki ich badań potwierdziły jedynie związek między samorealizacją a oryginalnością. Bardziej wnikliwe badania przeprowadził G.D. Yonge [1975]. Wykazał on związek twórczości z wartościami ludzi samorealizujących się, z plastycznością osobowości i spontanicznością. Wyższa kontrola wewnętrzna jednostek twórczych została potwierdzona przez Y. Aggarwala i L. Verne'a [1977]. Badania S. Tucholskiej były zbieżne z rezultatami badań G.D. Yonge'a, Y. Aggarwala i L. Verne'a [Tucholska 1980]. Badania przeprowadzone przez autora niniejszej pracy [Popek 1983, 1984] ujawniły związek między postawą twórczą a silniejszym ego, dominatywnością, odpornością psychiczną, zaufaniem do siebie i niskim poziomem neurotyzmu. T. Żuk dokonał analizy różnic pomiędzy osobowością a uzdolnieniami twórczymi człowieka. Niektóre z rozpatrywanych czynników osobowościowych wchodzą w zakres proponowanego przeze mnie pojęcia samorealizacji. Oto te zależności:

1. Z wysokim poziomem uzdolnień twórczych korelują istotnie: wysoki poziom zdolności twórczego myślenia, wysoki stopień refleksyjności, ponadprzeciętny poziom zróżnicowania idealnego obrazu samego siebie, dominatywność, autonomia [Żuk 1986]. Ciekawe badania nad związkiem samorealizacji i twórczości przeprowadzili L.R. Buckmaster i G.A. Davis [1985]. Uzyskane wyniki potwierdziły humanistyczną koncepcję związku samorealizacji z twórczością, pozostawiając w dalszym ciągu problem związku samorealizacji z twórczością realizacyjną, pełną (a nie tylko potencjalną) bez rozwiązania.

Hipotetyczny model struktury samorealizacji a postawa twórcza

Zestawienie poszczególnych czynników samorealizacji z postawą twórczą pozwoliło wysnuć propozycje pewnych zależności będących podstawą do sformułowania hipotez badawczych. Oto subczynniki wchodzące w skład integracji osobowości.

A u t o n o m i a, kontrola wewnętrzna jest czynnikiem niezbędnym w twórczości, chociaż w pozatwórczych sferach działalności poziom autonomii twórcy może być niższy. Autonomia dotycząca tworzenia będzie wzrastać wraz z wiekiem aż do osiągnięcia pełnego ukształtowania osobowości. Mówi o tym K. Obuchowski [1977].

Dwupoziomowy, hierarchiczny model struktury samorealizacji

A Integracja	B Twórczość subiektywna	C Percepcja rzeczywistości	D Poziom kontaktów społecznych	E Motywacja zadaniowa
1. Autonomia- kontrola wewnętrzna AA, EA	5. Autokrea- cja AB, EB	9. Percepcja o- toczenia, sy- tuacji społe- cznej AC, EC	13. Uczestni- ctwo w ży- ciu innych, empatia AD, ED	17. Koncentra- cja na za- daniach AE, EE
2. Samoakcep- tacja BA, FA	6. Zdolność wytwarza- nia subiek- tywnych po- mysłów BB, FB	10. Percepcja siebie BC, FC	14. Dopuszcza- nie innych do udziału we własnym życiu BD, FD	18. Zdolność do wytycza- nia daleko- siężnych ce- lów swojej działalnoś- ci BE, FE
3. Samodosko- nalenie CA, GA	7. Gotowość przezwycię- żania nowych problemów CB, GB	11. Percepcja relacji ja-świat CC, GC	15. Włączanie wyników działalnoś- ci do do- robku ogół- noludzkie- go CD, GD	19. Zdolność do odracza- nia gratyf- fikacji CE, GE
4. Duża dyna- mika i głę- bia przeży- wania DA, HA	8. Zdolność do godze- nia i prze- zwycięża- nia dycho- tomii DB, HB	12. Silna po- trzeba zro- zumienia i doświadcza- nia świata DC, HC	16. Poczucie odpowie- dzialności za własne działania i ich skut- ki DD, HD	20. Duża per- spektywa czasowa, pra- widłowa lo- kalizacja siebie w czasie DE, HE

Samoakceptacja ma istotne znaczenie dla twórczości. Można się spodziewać jej zróżnicowanego poziomu u twórców zarówno jeśli chodzi o zawyżanie, zaniżanie samooceny, jak i cykliczne zmiany jej wartości. Samoakceptacja rozbita na oceny cząstkowe może być wewnętrznie zróżnicowana. Dopuszczalna rozbieżność ja idealnego i realnego u jednostek twórczych może być większa niż u nietwórczych [por. Koziński 1981].

Samodoskonalenie jest niewątpliwie związane z twórczością, tak jak duża dynamika i głębia przeżywania, choć ta ostatnia może być przyczyną destrukcji osobowości twórczej, czyniąc ją bardziej podatną na stres. Potwierdzają to koncepcje psychoanalityczne, neopsychodynamiczne i humanistyczne [Mirska 1971].

Przedstawione subczynniki pozwalają wnioskować o wyższym niż przeciętnym poziomie integracji osobowości twórczej.

Kolejny czynnik to twórczość subiektywna. Jest ona związana niewątpliwie z postawą twórczą, chociaż nie można pomijać u twórców oprócz tendencji autokreatywnych - także autodestruktywnych [Suchodolski 1975]. Jeśli chodzi o percepcję rzeczywistości, należy spodziewać się następujących powiązań: potrzeba zrozumienia i doświadczania świata będzie u twórców osiągać poziom wysoki, percepcja siebie może być u twórców dość subiektywna. Percepcja relacji ja-świat, która w pewnych przypadkach jest mało istotna, będzie także dość subiektywna. Subiektywizm ten nie powinien jednak odbiegać od przeciętnego nasilenia, a korzystny jest dla twórczości, gdy je przewyższa [Tyszkiewicz 1975, Siniugina 1985].

Na temat uczestnictwa w życiu innych i zdolności empatii u twórców zdania badaczy są podzielone. O niskim poziomie empatii mówili M. Stein [Strzałecki 1969], J. Trzebiński [1976], o jej instrumentalnym podłożu T. Żuk [1986]. Natomiast inni psychologowie, np. A.A. Malinowski [1969] czy L.S. Hearnshaw [1959] podkreślają wysoki poziom empatii u twórców. Osobiście przychyliam się do stanowiska, że zdolność ta może przybierać raczej wysokie wartości, a instrumentalne wykorzystanie kontaktów społecznych jako tworzenia może mieć charakter wtórny. Inaczej przedstawia się zależność pomiędzy postawą twórczą a dopuszczaniem innych do udziału we własnym życiu. Twórca wybiera alienację, samotność w działaniu. Autoprezentacja dokonuje się najsilniej poprzez kontakt dzieła z odbiorcą. W życiu codziennym może być spłycona lub zafałszowana [Rozet 1982]. Jasna jest rola subczynnika - włączanie wyników swojej działalności do dorobku ogólnoludzkiego. Związek z postawą twórczą jest bezsporny.

Kolejny subczynnik to poczucie odpowiedzialności za własne działania i ich skutki. O ile w sferze aktywności twórczej można spodziewać się wysokiego nasilenia tego czynnika, to w innych sferach aktywności odpowiedzialność może przybierać różne wartości, nawet bardzo niskie [Suchodolski 1975].

Jak w przypadku czynnika: twórczość subiektywna, motywacja zadaniowa jest integralnym składnikiem postawy twórczej. Mogą jedynie wystąpić różnice między jednostką samorealizującą się a twórczą w subczynnikach: zdolność do odraczania gratyfikacji i duża perspektywa czasowa - prawidłowa lokalizacja siebie w czasie. Przy odraczaniu gratyfikacji ważne jest uwzględnienie czynnika wewnętrznego i zewnętrznego. O ile gratyfikacja zewnętrzna może być odraczana na bardzo długo, lub nie być brana pod uwagę, to gratyfikacja wewnętrzna (samonagradzanie) będzie podstawowym napędem działań twórczych. Pisała o tym M. Gołaszewska [1986]. Prawidłowa lokalizacja siebie w czasie i duża perspektywa czasowa nie są koniecznymi wyznacznikami działań twórczych, choć nie należy nie doceniać ich roli. Podkreślają to np. E.L. Shostrom [1972] czy G.D. Yonge [1975].

Podsumowując należy stwierdzić, że pojęcia samorealizacji i postawy twórczej częściowo na siebie zachodzą, lecz nie można pomiędzy nimi stawiać znaku równości, gdyż postawie twórczej towarzyszą pierwiastki autodestrukcji, a niektóre elementy samorealizacji wydają się nie mieć wpływu na twórczość.

L i t e r a t u r a

- AGGARWAL Y., VERNE L., Internal-External Control of High Creative and Low Creative High School Students at Different Levels of Socio-economical Status (Abstract), „Journal of Creative Behavior” 1977, No 11.
- ALLPORT G.W., Pattern and Groth in Personality, N.Y. 1963.
- BABCOCK W.L., On the Morbid Heredity and Predisposition to Insanity of the Man of Genius, „Journal of the Mental and Nervous Disorders” 1895, vol. 20.
- BARRON F., Creativity and Psychological Health N.Y. 1963.
- BETT W.R., The Infirmitates of Genius, N.Y. 1952.
- BUCKMASTER L.R., DAVIS G.A., ROSE: A Measure of Self-Actualization and its Relationship to Creativity, „The Journal of Creative Behavior” 1985, Vol. 19, No 1.
- DAMM V.J., Creativity and Intelligence, „Research Implications for Equal Emphasis in High School Exceptional Children” 1970, 36.

- DĄBROWSKI K., Funkcje i struktura emocjonalna osobowości, Lublin 1984.
- DOBROŁOWICZ W., Psychologia twórczości, Kielce 1982.
- FREUD Z., Creative Writers and Day-Dreaming, in: Creativity, ed. P.E. Vernon, Penquin Books 1970.
- FROMM E., The Creative Attitude, in: H.H. Anderson, Creativity and Its Cultivation, N.Y. 1959.
- FROMM E., Ucieczka od wolności, Warszawa 1970.
- GOLDSTEIN K., The Organism Holistic Approach to Biology Derived from Pathological Data in Men, N.Y. 1939.
- GOŁASZEWSKA M., Kim jest artysta? Warszawa 1986.
- HEARNSHAW L.S., Recent Studies in the Psychology of Thinking, in: Readings in General Psychology, ed. P.Halmos, A.Illiffe, London 1959.
- HIRSCH N.D., Genius and Creative Intelligence, Cambridge 1931.
- HOOVER E., Nowa psychologia: nowy wizerunek człowieka, „Nowiny Psychologiczne” 1983, 8-9.
- HORNEY K., Neurotyczna osobowość naszych czasów, Warszawa 1976.
- HORNOWSKI B., Psychologia różnic indywidualnych, Warszawa 1985.
- JACOBSON A.C., An Analysis of Genius, „Critic and Guide” 1909, No 12.
- JAHODA M., Current Concepts of Positive Mental Health, N.Y. 1958.
- KNAPP R.R., The Measurement of Self-Actualization and Its Theoretical Implications, San Diego 1970.
- KOZIELECKI J., Psychologiczna teoria samowiedzy, Warszawa 1981.
- KRETSCHMER E., Ludzie genialni, Warszawa 1938.
- LANGE-EICHBAUM W., Das Genie, hrsinn und Ruhm, Münch 1928.
- LEVINE L.S., KANTOR R.E., Psychological Effectiveness and Imposed Social Position, „The Personal and Guidance Journal” 1962, No 5.
- LOMBROSO C., Genio e Folia: prelezioni, Milano 1864.
- ŁUKASZEWSKI W., Szanse rozwoju osobowości, Warszawa 1984.
- MAHONEY J., HARTNETT J., Self-Actualization and Self-Ideal Discrepancy, „Journal of Psychology” 1973, No 85.
- MALICKA M., Uroki i trudy twórczego życia, Warszawa 1982.
- MALINOWSKI A.A., K woprosu o putiach issliedowanija usłowij tworczeskogo processa, w: Naucznoje tworczestwo, Moskwa 1969.
- MARODY S., Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy, Warszawa 1976.
- MASLOW A.H., Creativity in Self-Actualizing People, in: Toward a Psychology of Being, N.Y. 1962.
- MASLOW A.H., Deficiency Motivation and Growth Motivation, in: Toward a Psychology of Being, N.Y. 1962.
- MASLOW A.H., Motivation and Personality, N.Y. 1954.
- MASLOW A.H., Postawa twórcza, „Nowiny Psychologiczne” 8-9, 1983.
- MĄDRZYCKI T., Wpływ postaw na rozumowanie, Warszawa 1974.

- MIKA S., Psychologia społeczna, Warszawa 1981.
- MIRSKA E.Z., Wlijanije »Klasiczeskoj« modleli uczenogo na sowremiennuju dejatel'nost', w: Miedzunarodnyi Kongriess po istorii nauki, Moskwa 1971.
- GBUCHOWSKI K., Adaptacja twórcza, Warszawa 1985.
- GBUCHOWSKI K., Autonomia jednostki a osobowość, w: Studia z psychologii emocji, motywacji i osobowości, pod red. J. Reykowskiego, W.O. Owczynnikowej, K. Obuchowskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- PASZKIEWICZ E., Struktura teorii psychologicznych, Warszawa 1983.
- POPEK A., Poziom zachowań twórczych a neurotyzm studentów UMCS w Lublinie, Lublin 1984 (praca mgr).
- POPEK A., Wybrane aspekty osobowości młodzieży przejawiającej zachowania twórcze, Lublin 1983 (praca mgr).
- POPEK S., Zdolności i uzdolnienia specjalne i ich wpływ na skuteczność procesu nauczania młodzieży, informacja o założeniach i organizacji badań, w: Szkoła jako zmienna w badaniach psychologicznych, Warszawa 1983.
- Przełom w psychologii, red. K. Jankowski, Warszawa 1978.
- ROGERS C.R., The Concept of the Fully Functioning Person., „Psychoterapy” 1963, No 1.
- ROZET I., Psychologia fantazji, Warszawa 1982.
- SAUL L., Emotional Maturity, Philadelphia 1960.
- SEEMAN J., Toward a Cocept of Personality Integration, „American Psychologist” 1959, No 14.
- SHOSTRUM E.L., Manual for the Personal Orientation Inventory for Measurement of Self-Actualization, San Diego 1972.
- SINIUGINA L., Pasje poskromione - Freuda teoria kultury, Warszawa 1985.
- SMITH M.B., The Personal Setting of Public Opinions: A Study of Attitudes Toward Russia, „Public Opinions Quarterly” 1974, vol. 11.
- SMITH M.B., Mental Health Reconsidered: A Special Case of the Problem of Values in Psychology, „American Psychologist” 1961, No 16.
- STILLWELL R., SPENCER C., Children's Early Preferences for Other Nations and Thier Subsequent Acquisition of Knowledge about those Nations, „European Journal of Social Psychology” 1973, Vol. 3,3.
- STRZAŁECKI A., Wybrane zagadnienia psychologii twórczości, Warszawa 1969.
- SUCHODOLSKI B., Twórczość jako styl życia, „Studia Filozoficzne” 1975, nr 10-11.
- Teorie postaw, red. S. Nowak, Warszawa 1973.
- TOMASZEWSKI T., Rozwój wszechstronny i ukierunkowany, „Psychologia Wychowawcza” 1976, nr 3.
- TRZEBIŃSKI J., Z badań nad uwarunkowaniami oryginalności myślenia, Wrocław 1978.
- TRZEBIŃSKI J., Osobowościowe warunki twórczości, w: Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi, red. J. Reykowski, Warszawa 1976.
- TUCHOLSKA S., Poziom samoaktualizacji jednostek potencjalnie twórczych,

- „Zdrowie Psychiczne” 1980, nr 3.
- TYSZKIEWICZ M., Malarstwo i rysunek chorych psychicznie, Wrocław-Gdańsk 1975.-
- VINCI da L., Pisma wybrane, tłum. L. Staff, Warszawa-Kraków 1930.
- WHITE R.W., Motivation Reconsidered the Concept of Competence, „Psychological Review” 1959, No 5.
- WIDERSZAL-BAZYL M., Ukierunkowanie motywacji osiągnięć a poziom wykonania pracy, Wrocław 1979.
- WITKOWSKI T., Skala Aktualizacji Siebie AS-3 KUL, Lublin 1977.
- WRIGHT L., Components of Positive Mental Health, „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 1971, vol. 39.
- YONGE G.D., Time Experiences, Self-Actualizing Values and Creativity, „Journal Personality Assessment” 1975, 39.
- ŻUK T., Uzdolnienie twórcze a osobowość, Poznań 1986.